

UDK 811.163.6'37

Jerica Snoj

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša v Ljubljani

SLOVARSKA VEČPOMENSKOST IN *SLOVENSKO LEKSIKALNO POMENOSLOVJE*¹

Slovarska večpomenskost, ki se uresničuje kot specifična jezikovnosistemska danost posameznega jezika, je predvidoma mogoče prikazati s tipologijo znotrajleksemskih medpomenskih povezav, obstoječih v danem jeziku. *Slovensko leksikalno pomenoslovje* A. Vidovič Muha s prvo teoretično zasnovano predstavitevijo slovarske večpomenskosti slovenskega jezika prinaša merila tipologiziranja slovarske večpomenskosti, utemeljena v tipih sprememb pomenskosestavinske zgradbe. Preizkus ugotovljenih tipologizirajočih meril na obsežnejšem gradivu kaže njihovo učinkovitost pri izključevalnem razločevanju prepoznanih tipov slovarske večpomenskosti slovenskih samostalnikov in nakazuje možnost novih tipoloških meril.

Lexical polysemy, which is realized as a specific systemic fact of an individual language, can presumably be presented with the typology of the inner lexical inter-semantic connections that exist in a given language. A. Vidovič Muha's *Slovensko leksikalno pomenoslovje* (Slovene lexical semantics) with its first theoretically conceived presentation of the lexical polysemy in Slovene, provides the criteria of typologization of the lexical polysemy, based on the types of changes in the structure of semantic components. A test of the established typologizing criteria on a larger corpus of material showed their effectiveness in elimination differentiation of the identified types of lexical polysemy in Slovene nouns and indicated the possibility of new typological criteria.

Ključne besede: slovarska večpomenskost, motivirajoči pomen, motivirani pomen, kategorialna pomenska lastnost

Key words: lexical polysemy, motivating meaning, motivated meaning, categorial semantic feature

1 Uvod

1.1 Slovarska večpomenskost kot ena temeljnih značilnosti jezikovnega sistema dopušča različne raziskovalne pristope in na različnih ravneh zastavlja vprašanje tipologiziranja znotrajleksemskih medpomenskih povezav.² Definijska lastnost slovarske večpomenskosti je namreč medsebojna povezanost pomenov, pripadajočih dani

¹Ada Vidovič Muha, *Slovensko leksikalno pomenoslovje*, Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000 (v nadaljevanju SLP). – Sestavek vključuje povzetke nekaterih ugotovitev iz magistrskega dela *Tipologija slovarske večpomenskosti*, Ljubljana, Filozofska fakulteta, 2002, mentorica red. prof. dr. Ada Vidovič Muha.

² Opredelitev pojma slovarska večpomenskost je v celoti odvisna od določenosti samega pojma slovarskega pomena, ki je kot osrednji jezikoslovni pojem v skladu s svojo kompleksnostjo deležen različnih interpretacij znotraj posameznih jezikoslovnih smeri. Ker se razprava metodološko navezuje na doslejšnje osrednje slovensko slovarske pomenoslovje, ni potrebe, da bi se na tem mestu pojem slovarskega pomena posebej utemeljeval, pač pa se upošteva pojmovanje slovarskega pomena iz SLP (21; 30–110).

slovarski enoti.³ Pojmovanje slovarskega pomena kot jezikovnosistemske danosti pa usmerja obravnavo slovarske večpomenskosti v prepoznavanje sistemsko predvidljivih znotrajleksemskih medpomenskih povezav, ki celovito obvladujejo jezikovni sistem z vsemi v njem prisotnimi poimenovalnimi možnostmi. Ugotavljanje te pomenkopovezovalne predvidljivosti je pri obravnavi slovarske večpomenskosti najbolj zanimivo tudi s stališča prepoznavanja svojskosti danega jezika: tako kot konceptualiziranje slovarskih pomenov so tudi tipi znotrajleksemskih medpomenskih povezav v določeni meri svojskost danega jezika.

1.2 Ustaljeni način prikazovanja jezikovnosistemske predvidljivosti so tipologije posameznih jezikovnih pojavov. V zvezi s slovarsko večpomenskostjo bi tako lahko pričakovali, da je predvidljivost prikazana v tipologijah znotrajleksemskih medpomenskih povezav, kot se značilno kažejo v različnih jezikih. Dejansko pa se ta jezikovnosistemska zakonitost v leksikoloških obravnavah praviloma sicer omenja v zvezi s slovarsko večpomenskostjo, vendar večinoma v obliki načelnih in splošnih trditev o obstoju take jezikovnosistemske urejenosti pomenske jezikovne ravnine in v obliki navedbe nekaterih najbolj pogostih in znanih tipov, sicer pa brez celovitih tipologij, ki bi izhajale iz dejanskega jezikovnega gradiva.⁴

1.3 V zvezi z evidentiranostjo tipološkega pri večpomenskosti je sicer treba upoštevati, da tipi znotrajleksemskih medpomenskih povezav implicitno obstoje v razlagalnih slovarjih – v večji ali manjši meri, odvisno od zasnove slovarja – kot slovaropisno sredstvo za enotno prikazovanje pomenov. Vendar je upoštevanje tipološkosti v slovarskem besedilu podrejeno slovaropisnim zahtevam (enotna sistemska ureditev slovarskih sestavkov), in ne ugotavljanju splošnih slovarskopomenoslovnih zakonitosti, zaradi česar te v slovarskem besedilu tudi niso na prvi pogled razvidne.

Za slovenski jezik je predstavitev slovarske večpomenskosti v obliki slovaropisnega prikaza dostopna v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (v nadaljevanju SSKJ). Zasnova tega slovarja omogoča, da je ta predstavitev obsežna in da z dokončanjem slovarja zanesljivo vsebuje vse kolikor toliko pogoste znotrajleksemške medpomenske povezave, uresničene v slovenskem jeziku. Tako je ob ustreznem upoštevanju novejšega gradiva SSKJ primeren jedrni gradivni vir za nadaljnjo leksikološko obravnavo slovarske večpomenskosti slovenskega jezika.

1.4 Slovarska večpomenskost slovenskega jezika je že bila deležna pozornosti v posameznih leksikoloških razpravah, vendar večinoma v zvezi s samim prepoznavanjem

³ Obravnava je vezana na določitev slovarske večpomenskosti kot jezikovnosistemske danosti, s čimer je sploh omogočeno predpostavljjanje predvidljivosti, ugotovljive v okviru prvin jezikovnega sistema. Zato je zaobidena tradicionalno poetološko naravnana obravnava t. i. prenesenih pomenov oz. tropov, vezanih na posamezne besedilne uresničitve, čeprav uresničene v mnogih ponovitvah, kot je zaobiden tudi konceptualnopomenoslovni pristop s težiščem v človekovi mišljenjski dejavnosti.

⁴ Obsežnejšo tipologijo slovarske večpomenskosti ruskega jezika navaja Ju. D. Apresjan (1995), za češki jezik J. Filipec (1985).

večpomenskosti kot ene osnovnih slovarkopomenskih danosti,⁵ ne pa s stališča ugotavljanja tipoloških značilnosti, celovito veljavnih v sodobnem slovenskem jezikovnem sistemu.⁶ V tem pogledu predstavlja novost *Slovensko leksikalno pomenoslovje* (Vidovič Muha 2000; v nadaljevanju SLP), ki je prvo sistematično in celovito zasnovano delo s področja slovanskega pomenoslovja, upoštevajoče slovarkopomensko problematiko slovenskega jezika.⁷ To teoretično zasnovano, sicer pa slovensko jezikovno gradivo upoštevajoče leksikološko delo⁸ posveča tipologiji slovanske večpomenskosti samostojno obravnavo: predstavlja jo kot jezikovnosistemsko danost, v skladu s tem pa osrednjo pozornost namenja prav predvidljivosti in tipologiziranju znotrajleksemskih medpomenskih povezav. Celovit pristop v obravnavi slovanske večpomenskosti (poskus razložiti vse znotrajleksemске medpomenske povezave) z enotnim izhodiščem tipologiziranja (upoštevanje sprememb pomenskosestavinske zgradbe) nakazuje možnost popolnega tipologiziranja znotrajleksemskih medpomenskih povezav. S tem spodbuja vprašanje, kolikšna je učinkovitost podanih tipoloških meril pri obravnavi neizbranega slovanskega gradiva.

1.5 Za preizkus učinkovitosti tipoloških meril, predstavljenih v SLP, je bilo v posebni raziskavi kot vzorec obravnavanih 2673 samostalniških znotrajleksemskih medpomenskih povezav, izkazanih v slovanskih sestavkih v SSKJ. Te medpomenske povezave so bile vsaka posebej preučene s stališča ustrežanja oz. neustrežanja tipološkim merilom, predstavljenim v SLP. Pred prikazom te raziskave je potrebno osvetliti ključne točke v obravnavi slovanske večpomenskosti v SLP.

2 Slovanska večpomenskost v SLP

Vprašanja predvidljivosti slovanske večpomenskosti so v SLP neposredno obravnavana v predstavljeni tipologiji slovanske večpomenskosti (121–156). Za samo reševanje tega vprašanja pa je odločilna pomenoslovna utemeljitev in koherenten koncept slovanskega pomena kot vsebinske lastnosti jezikovnega znaka (29–110); znotraj tega pa še opredelitev kategorialnega pomena (30–45) in ločevanje besedotvornega pomena kot podvrste kategorialnega pomena (39–42). Te štiri vsebinske sklope iz SLP podrobneje povzemamo s stališča njihove aktualnosti v obravnavi slovanske večpomenskosti.

⁵ Pregled razprav s tega področja gl. v Snoj 2002: 52–75.

⁶ S področja zgodovine slovenskega jezika obstoji tipologija samostalniške večpomenskosti kot ene od poimenovalnih možnosti v delu F. Novaka (1992).

⁷ Zasnovano za *Slovensko leksikalno pomenoslovje* je mogoče videti v strnjeni predstavitvi problematike slovanskega pomena s številnih različnih vidikov v razpravi Besedni pomen in njegova stilistika A. Vidovič Muha (1986).

⁸ Ker je SLP napisano v slovenskem jeziku in slovarkopomenoslovno teorijo ponazarja s primeri iz slovenskega jezika, pomeni med drugim uporabno novost pri študiju slovenistike in ima s tem zagotovljeno vlogo aktualne spodbude za nadaljnje slovarkopomenoslovne raziskave.

2.1 Koncept slovarskega pomena in večpomenskost

2.1.1 Opredelitev pojma slovarska večpomenskost je v osnovi odvisna od določenosti samega pojma slovarski pomen. V SLP (21; 30–110) je slovarski pomen pojmovan kot vsebinska lastnost jezikovnega znaka. Pri tem je jezikovni znak leksem, slovarska enota, utemeljena kot prvina slovarja, ki je skupaj s slovnico temeljna prvina jezikovnega sistema.

Po SLP je leksem kot temeljna poimenovalna enota jezikovnega sistema sestavljen iz izraza in vsebine, aktualizirane v smislu slovarskega pomena. (18) Slovarski pomen, ki vzpostavlja zvezo med jezikovnim izrazom in z njim poimenovano zunajjezikovno danostjo (19), je mogoče opredeliti kot hierarhično urejen zbir tistih vsebinskih lastnosti, ki omogočajo pomensko prepoznavnost znotraj večpomenskega leksema kot tudi v razmerju do drugih leksemov. (21) Vsebinske lastnosti s pomensko razpoznavno vrednostjo so imenovane pomenske sestavine. S stališča potreb tipologiziranja slovarske večpomenskosti je bistveno, da je slovarski pomen notranje modeliran kot hierarhizirana zgradba iz uvrščevalne pomenske sestavine (UPS), ki je kategorialni ustreznik spoznavni prvini genus proximum, in razločevalnih pomenskih sestavin (RPS), ki so kategorialni ustreznik spoznavni prvini differentia specifica.

2.1.2 Slovarski pomen obsega obvezni pomen in možni pomen. K obveznemu pomenu sodita kategorialni pomen in denotativni pomen, med možne konotativni pomen (SLP: 29–110). Tudi pri slovarski večpomenskosti sta bistvena denotativni pomen kot jedro slovarskega pomena (45) in kategorialni pomen.

2.1.2.1 Pri denotativnem pomenu je pomembno ločevanje primerov, pri katerih je denotat govorno dejanje, od vseh ostalih. Različnost dveh vrst denotatov se kaže v dveh bistveno različnih zgradbah denotativnega pomena, izraženih v različnih slovarskih razlagah. Če je denotat govorno dejanje, ima slovarsko pomensko pojasnilo strukturo temeljne sporočanje prvine, torej strukturo stavka. V vseh ostalih primerih je »denotat slovarsko izražen s predvidljivo izbiro in predvidljivo hierarhično ureditvijo pomenskih sestavin – s strukturalno določenim slovarskim pomenom«. (SLP: 46–47) Slovarski pomeni s takim denotatom so v okviru slovarja jedrni.⁹ Denotativni pomen, določen v obliki hierarhizirano strukturiranega pomenskosestavinskega modela slovarskega pomena in zapisan z obrazcem UPS/xRPS (x se nanaša na število RPS, določljivo relativno glede na slovarskopomensko prepoznavnost danega leksema znotraj leksemov, ki jih zajema ista UPS), v veliki meri odraža dejansko strukturiranost poimenovane zunajjezikovne stvarnosti (SLP: 51–52).

2.1.2.2 Hierarhizirana strukturiranost zgradbe slovarskega pomena, ki hkrati odraža naravno strukturiranost predstave denotatov, se ponazarja z ločevanjem uvrščevalne pomenske sestavine (UPS) in razločevalnih pomenskih sestavin (RPS) (53), ki so v

⁹ Ti so v nadaljevanju izbrani za preizkus enotno tipologizirati slovarsko večpomenskost, izhajajoč iz hierarhizirano strukturirane pomenske zgradbe.

podrednem razmerju: UPS je skladijsko vodilna, RPS so skladijsko odvisne in določujoče. V tem je uresničeno sintagmatsko načelo kot temeljno urejevalno načelo slovanskega pomena. Glede na to, ali so znotraj slovanskega pomena uresničene oboje pomenske sestavine (v samostalniških pomenih in glagolskih pomenih), ali pa je UPS zunaj danega slovanskega pomena (pridevnik, prislov, povedkovnik), se leksemi delijo na endogene lekseme s popolno pomenskosestavinsko zgradbo (samostalnik, glagol) in eksogene lekseme.

Hierarhizirano strukturirana zgradba slovanskega pomena,¹⁰ ki je v SLP predstavljena kot enoten in splošen model slovanskega pomena, je hkrati uporabno izhodišče tipologiziranja slovanske večpomenskosti.

2.2 Znotrajleksemska medpomenska razmerja kot dinamično izhodišče slovanske večpomenskosti

2.2.1 Ugotovitev, da je večina leksike večpomenska, stoji na začetku poglavja *Pomenska razmerja znotraj leksema* (111–156). S tem je opozorjeno, da je večpomenskost mogoče pojmovati kot statično lastnost leksemov, vendar ob upoštevanju, da kot lastnost leksema zrcali rezultat določenih pomenotvornih postopkov (pomenskosestavinska dinamika), ki privedejo do danih znotrajleksemskih pomenskih razmerij.

2.2.2 Sicer je sam pojav večpomenskosti predstavljen z izpostavitvijo dvočlenskosti leksema (18), tj. sestavljenosti leksema iz izraza in vsebine v obliki razmerja: »izrazu ustreza več kot en pomen«. Podpoglavje, namenjeno obravnavi večpomenskosti (SLP: 120–155), je uvedeno z navedbo obeh tipičnih možnosti uresničitve razmerja med izrazom in pomenom jezikovnega znaka:

- enopomenskost, temelječa na simetričnosti jezikovnega znaka,
- večpomenskost, temelječa na asimetričnosti jezikovnega znaka.

Druga možnost, večpomenskost, je posledica dejstva, da razmerje med izrazom in pomenom jezikovnega znaka ni nujno enoumno.¹¹ Ob večpomenskosti je opozorjeno na večleksemskost oz. homonimijo kot povsem drug jezikovni pojav.¹²

¹⁰ Kako pomembna je hierarhična strukturiranost slovanskega pomena, je mogoče med drugim razbrati iz nezaupanja v metodo pomenskosestavinske analize kot take (tj. brez vključene hierarhizacije pomenskih sestavin) pri obravnavi slovanske večpomenskosti. Prim. Lyons 1977: 553.

¹¹ K omembi neenoumnosti jezikovnega znaka je treba dodati še tole pojasnilo: »Seveda pa je besedilo tisto, ki mora doseči enopomenskost tudi večpomenskega leksema, če naj bo obvestilno jasno.« (SLP: 121) S stališča vloge v sporočilu se vsak leksem, tudi večpomenski, v danem pomenu vede tako, kot bi bil enopomenski. Vprašanje je le, kolikšno besedilo je potrebno, s kolikšnimi podatki, da se odpravi nejasnost, ki jo prinaša asimetričnost leksema. Primer: *Nareži* paradižnik *na rezine*. Na ravni slovanskega pomena sta pri leksemu *paradižnik* v navedeni besedni zvezi enakovredno možna dva pomena: 1. pomen 'okrogel, rdeč sadež vrtno rastline' s kategorialno pomensko sestavino šteвно+, in sicer en tak sadež, 2. pomen 'vrsta zelenjave, za katero so značilni okrogli, rdeči sadeži', različna od drugih vrst, torej pomen s kategorialno pomensko sestavino šteвно–, kar pa bi bilo lahko razvidno šele iz širšega besedila (npr. iz vzporeditve z leksemom *korenje*, ki je nedvomno šteвно–: *Nareži* paradižnik *na rezine*, korenja *pa ni treba rezati*).

¹² Homonimija kot medleksemsko izrazno razmerje je obsežneje predstavljena v samostojnem poglavju (SLP: 157–184).

2.2.3 Posebno podpoglavje *Vloga paradigmatske in sintagmatike pri slovarskem pomenu leksema* (111–116) med drugim prikazuje, kako sta paradigmatska in sintagmatika kot jezikovnosistemski organizacijski osi bistveni na vseh področjih pomen-skih razmerij in kako imata pri vzpostavljanju večpomenskosti enako temeljno vlogo kot pri določanju posameznega pomena.

2.2.3.1 Izhodišče sintagmatike in paradigmatske je v kategorialnih pomenskih sestavinah (111). Za ponazorilo tega dejstva je naveden glagol *govoriti* z različnima pomenoma, kot sta uresničena v različnih besedilih: 1. *Otrok že govori* in 2. *Ves čas nekaj govori*. Razlika med pomenoma izhaja iz različno uresničene vezljivosti, tj. iz različnih kategorialnih pomenskih sestavin glagola *govoriti*; ta je v prvem primeru enojno levo vezljiv, v drugem primeru pa ima dvojno vezljivost, levo in desno. Hkrati je značaj kategorialne pomenske sestavine glagola v določenem pomenu povezan s kategorialnimi lastnostmi samostalnika, ki nastopa v D1 (*otrok, nekdo*) in v D4 (*nekaj*). Kategorialne pomenske sestavine se tako kažejo v jedru slovarskega pomena in posledično tudi večpomenskosti.

2.2.3.2 Sintagmatika in paradigmatska sta poleg tega posebej prikazani kot znotrajpomenski urejevalni načeli, in sicer tako, da je prikazana analogija med tem, kako delujeta v medleksemskih razmerjih in znotrajleksemskih razmerjih. Medleksemsko delujeta imenovani načeli tako: Leksem v danem pomenu, definiranem s pomenskimi sestavinami, izbira pomen drugega (sosednjega) leksema tako, da oba tvorita smiselno sporočilo. Torej gre pri vzpostavitvi določenega pomena za prepletanje sintagmatike in paradigmatske, saj je cilj *izbrati* ustreznih leksem (izbrati iz paradigmatsko urejene množice, tj. paradigmatske) glede na pomenskosestavinsko *družljivost* posameznih pomenov (sintagmatika). (114) Prav to načelo pri večpomenskosti analogno deluje na ravni družjenja pomenskih sestavin v slovarski pomen in odloča o možnostih pomenskosestavinske dinamike v smislu različnih tipov večpomenskosti.

2.3 Tipologija večpomenskosti v SLP

2.3.1 Predstavitev tipov večpomenskosti (121–156)

Na samem začetku obravnave je jasno predstavljena celotna zamisel tipologije z izpostavitvijo značilnosti medpomenskih razmerij, na katerih temelji tipologija. Različne vrste znotrajleksemskih medpomenskih razmerij so nazorno hierarhizirano predstavljene v grafu, iz katerega je razvidno osnovno razlikovanje dveh vrst večpomenskosti: 1. večpomenskost, ki temelji na pomenskih razmerjih vsebovanosti, 2. večpomenskost, ki temelji na pomenskih razmerjih, vzpostavljenih kot pomenski prenosi. Znotraj pomenskih prenosov se dalje enakovredno ločijo pomenski prenosi na osnovi pomenske bližine (sinekdoha in metonimija) in pomenski prenosi na osnovi podobnosti (s pojasnolom »metafora«).

Uvodni razčlenitvi sledi podrobna obravnava posameznih tipov večpomenskosti (121–154). Obravnava je dosledno izpeljana tako, da je razmerje med motivirajočim in motiviranim pomenom presojano s stališča sprememb, do katerih pride v pomenskosestavinski zgradbi, upošteva hierarhiziranost pomenskosestavinske zgradbe slovarskega pomena v smislu uvrščevalne pomenske sestavine (UPS) in razločevalnih

pomenskih sestavin (RPS). Osnovni tipi večpomenskosti so določeni glede na različne možnosti teh sprememb znotraj večpomenskih leksemov.

2.3.2. Pomenska vsebovanost

2.3.2.1 Pri tem tipu večpomenskosti (121–132) je značilno, da je neprvi, motivirani pomen (ali več prvih pomenov) vsebovan v izhodiščnem pomenu, tako da sta pomena v razmerju nad- oz. podpomenskosti. Takih razmerij je znotraj danega leksema lahko več, en pomen lahko vsebuje več podpomenov, ti med seboj pa oblikujejo vzporedno podpomenskost. Na ravni pomenskosestavinske zgradbe je za pomensko vsebovanost značilno, da podrejeni, podpomenski pomen ohranja celotno pomensko-sestavinsko zgradbo nadrejenega pomena, kot RPS motiviranega pomena pa se opomeni vsebinska lastnost, relevantna za podpomenski pomen (122).

2.3.2.2 Tipološke lastnosti pomenske vsebovanosti so ponazorjene z opisom pomenske zgradbe leksemov *človek*, *mož*, *ženska* in *otrok*. Čeprav je pomenska zgradba izbranih leksemov predstavljena z vidika problematike pomenske vsebovanosti, je v okviru podanih pomenskih analiz ob posameznih pomenih natančno opozorjeno tudi na vse pomenskostrukturne značilnosti, ki primerno osvetljujejo celotno pomensko zgradbo izbranih večpomenskih leksemov in s tem stvarno ponazarjajo obstoj tega tipa večpomenskosti.

2.3.2.2.1 Pri leksemu *človek* (123–126) je tako ugotovljeno, da se glede na razmerje izhodiščnega pomena z drugimi pomeni oblikujejo tri oziroma štiri pomenske skupine: 1. zaimkovna skupina pomenov, ki jo je mogoče videti v dveh podskupinah: a) pomen s sopomenskim neosebним samostalniškim zaimkom in b) pomen, ki ga ima leksem *človek* ob obveznem prilastku in ki je dejansko samo kategorialni pomen; 2. lastnostni pomen (konverzni povedkovniški pomen), 3. pomenska skupina s sopomenko oz. nadpomenko *moški*.

Zaimkovna skupina je dalje ločena v dve podskupini. Podskupina a: pomen, pri katerem je leksem zamenljiv z nedoločnim zaimkom *nekdo* (*Človek* stoji pred vrati); pomen iz ene same pomenske sestavine, in sicer kategorialne pomenske sestavine *človeško+* (*Človek* to težko razume); pomen v nagovorni vlogi, pri katerem ima leksem *človek* denotat osebnega zaimka (*Človek*, kaj pa misliš = Ti, kaj pa misliš). Podskupina b: pomena, pri katerih opravlja leksem samo kategorialno, skladijskojedrno vlogo (*Sosed je pameten človek*).¹³

¹³ Pri tem je opozorjeno, da je obravnavana pomenska vloga leksema *človek*, »skladijskojedrna vloga«, tista, ki je poznana tudi iz besedotvorja. Za zveze tipa *Sosed je dober človek* je natančno opisano, na kakšen način so na osnovi pomenskega razmerja med osebkovim samostalnikom in leksemom *človek* v povedkovem določilu tavnološke s tem, ko pridevnik označuje katero od lastnosti osebkovega denotata. – Enotno prevladujoča kategorialna vloga leksema *človek* v primerih *Sosed je kmečki človek* in *Sosed je dober človek* napeljuje k slovaropisnemu prikazu obojega v eni pomenski enoti (P4 namesto P4 in P5 v pomenski zgradbi na straneh 124 in 125), ki bi se delila v dve skupini zglede glede na naravo značilne lastnosti: a) značilna lastnost, izhajajoča iz osebnih telesnih, duševnih lastnosti, b) značilna lastnost, izhajajoča iz veza-nosti na družbeni položaj, prostor.

Lastnostna pomenska skupina (Sosed je resnično *človek*) je osamosvojena za povedkovniški pomen. Konverzija pomeni izgubo samostalniških KPS in prevzem glagolskih lastnosti. V nadaljevanju (125) je povedkovniški pomen obravnavan še enkrat v zvezi z značilnostmi znotrajleksemske hierarhične nad-/podpomenske ureditve pomenja, katere značilnost je, da istoizraznost preprečuje povezovanje pomenov danega leksema v sintagme (*Ta človek je človek.*). Povedkovniški pomen (če ga še smemo tako imenovati, če ga ne že pojmuje kot drugi leksem) je v tej zakonitosti izvzet zaradi čiste glagolske vloge. S to izjemnostjo se potrjuje utemeljenost samostojne slovarske predstavitve izsamostalniških povedkovnikov.¹⁴

2.3.2.2.2 Tako medsebojno ločeni in v skupine povezani pomeni leksema *človek* se smiselno medsebojno povezujejo v razmerju pomenske vsebovanosti, in to na več ravneh, kar je prikazano z izpisom pomenskih razlag (razlikovanje UPS in RPS in ponazarjanje njihovih povezanosti) in s ponazoritvijo v grafu (125). V komentarju je še enkrat poudarjeno medpomensko razmerje implikacije, vključevanja; za metaforični pomen, ki je zunaj te vrste razmerja, pa je navedeno, da je z motivirajočim pomenom samo »spodbujen«, torej nepredvidljiv na ravni pomenskosestavinske zgradbe. Vsebovanostni pomeni ene ravni so med seboj v razmerju vzporedne podpomenskosti. Celotna pomenska zgradba leksema *človek*, z izjemo metaforično omogočenega povedkovniškega pomena, temelji na razmerju pomenske vsebovanosti.

2.3.2.2.3 Na podoben način so z vidika medpomenskih razmerij predstavljeni še leksemi *mož*, *ženska* in *otrok*. V takem prikazu so razvidne pomenskozgradbene podobnosti med vsemi štirimi analiziranimi leksemi, kar je razumljivo glede na to, da gre za lekseme, ki v izhodiščnem pomenu imenujejo štiri vzporedne biološko osnovne razrede ljudi sploh.¹⁵

2.3.2.2.4 Kot značilen primer znotrajleksemskega medpomenskega razmerja pomenske vsebovanosti so omenjene klasifikacije in taksonomije znotraj različnih strok.¹⁶

¹⁴ Povedkovniški pomen je v prikazu ločen od ostalih z zapisom v oglatem oklepaju, ki opozarja na metaforično tvorjenost pomena. Glede pomenske povezanosti s samostalniškimi pomeni leksema *človek* je najbrž lapsus, da ni prikazana metaforična izpeljava iz prvega pomena 'bitje, sposobno misliti in govoriti' (metaforizacija brez slovarskopomenske uresničitve motivirajoče vsebine; prim. v SLP op. 112 na str. 125), kot je ta povezava sicer prikazana pri enakovrednem povedkovniškem metaforičnem pomenu v okviru znotrajleksemskih medpomenskih povezav pri *mož* (str. 127), *ženska* (str. 127) in *otrok* (str. 130).

¹⁵ Pomenskozgradbene podobnosti med štirimi leksemi so: Vsi leksemi imajo en izhodiščni pomen, ki se kot UPS ponovi v vseh pomenih, tvorjenih na prvi stopnji, s čimer se vzpostavlja razmerje pomenske vsebovanosti. Prvine, ki se kot RPS v teh pomenih pridružujejo izhodiščnemu pomenu, so pri vseh štirih leksemih istega tipa: nanašajo se na vidik, s katerega je imenovan *človek* iz P1 (vidiki pri *človek*: 1. neimenovanost, 2. nedoločnost, splošnost, 3. značilnost, 4. družbeni položaj, 5. spol, 6. (ne)poročenost, stan; vidiki pri *mož*: 1. (ne)poročenost, 2. poklic, 3. uvrščenost v skupino (vojska); vidiki pri *ženska*: 1. (ne)poročenost, 2. poklic, 3. spol; vidik pri *otrok*: starost). Metaforični povedkovniški pomen je pri vseh izpeljan iz enega izhodiščnega pomena.

¹⁶ Navedeni primer (SLP: 130), ki ponazarja razlikovanje med imenovanjem višje pojmovne enote s samostalnikom v množini (razred *lilije*) in nižje enote s samostalnikom v ednini (vrsta *kranjska lilija*; str. 130), je treba videti zlasti kot vprašanje KPL števnosti, ki se izraža skozi slovnično kategorialno lastnost slovničnega števila.

2.3.2.2.5 V povzetku o pomenski vsebovanosti je s stališča same pomenskosestavninske zgradbe poudarjeno: Pomenska vsebovanost je znotrajleksemska uresničitev medpomenskega razmerja nad-/podpomenskosti, sicer značilnega medleksemskega razmerja.¹⁷ Ta pomenski razvoj vključuje po eni strani prevrednotenje pomenskih sestavin (v tvorjenem pomenu postane UPS celotni izhodiščni pomen), po drugi strani pa aktualizacijo novih pomenskih sestavin v vlogi RPS motiviranega pomena. Pomen, ki je v nadpomenski vlogi, implicira vse pomene v podpomenskih vlogah in dopušča opomenjenje vsebinskih lastnosti, iz katerih so RPS v podpomenskih. S stališča predvidljivosti je pomembno, da je predvidljiva UPS motiviranih pomenov, ki je vedno celotni izhodiščni pomen.

2.3.3 Pomenski prenosi

V drugo skupino znotrajleksemskih medpomenskih odnosov je v SLP uvrščeno vse, kar ne ustreza načelom pomenske vsebovanosti in kar je določeno kot metonimija s sinekdoha ali metafora (SLP: 132). Preko pojma motiviranosti pri pomenskih prenosi je nakazana podobnost med besedotvorjem in pomenskimi prenosi; ti se od besedotvorne motiviranosti razlikujejo v tem, da nimajo morfemskih pokazateljev tvorjenosti. Orisana je razlika med pomenskimi prenosi, ki imajo vlogo stilotvornega sredstva v umetnostnem jeziku, in pomenskimi prenosi znotraj slovarja kot poimenovalnega dela jezikovnega sistema, pri katerih je težišče na poimenovalni vlogi.

V nadaljnjem so pomenski prenosi obravnavani v dveh skupinah: sinekdoha in metonimija posebej kot pomenska prenosa, izhajajoča iz povezanosti na osi bližine, in metafora kot pomenski prenos, izhajajoč iz povezanosti na osi podobnosti.

2.3.3.1 Sinekdoha

Merilo za razmejitev sinekdoha od metonimije je, da se pri sinekdohi nabor pomenskih sestavin motivirajočega pomena ohranja nespremenjen, spreminja se le njihova hierarhična ureditev (UPS glede na RPS) (SLP: 133). Sinekdohne medpomenske povezave so ločene v dve skupini: 1. zamenjava celote z delom (navedeni tipi: drevo – les, kulturna rastlina – njen užitni del, rastlina – cvet, žival – koža živali, žival – meso živali) (133–135); 2. zamenjava dela s celoto (navedeni tipi: del živalskega telesa – žival, glas – pevec, sposobnost – nosilec sposobnosti (znotraj tega tip: čutilo kot sestavina človeka – človek glede na to čutilo), naziv – nosilec naziva) (135). Ugotovljena je utemeljenost sinekdoha v načelu konstitutivnosti, ki je podlaga sestavinske svojilnosti: »Deli celote, ki lahko prevzamejo vlogo celote, sodijo med tvorne (konstitutivne) dele te celote¹⁸ – po njih je celota prepoznavna.« (136) Jezikovnosistemska razpoznav-

¹⁷ Tudi medleksemska nad-/podpomenskost se uresničuje v določenem pomenu (enem ali pa lahko tudi več kot enem), in ne preko leksema v celoti. Tudi v tem se kaže, kako je posamezni slovarski pomen pomenskozgradbena enota in uresničevalec medpomenskih razmerij, medtem ko je večpomenski leksem združevalni organizem iz več pomenov, povezanih po določenih načelih.

¹⁸ Pomembno je, da je pri sinekdohi poudarek na vlogi tvorne (konstitutivne) sestavine, sicer lahko pride do enačenja sinekdoha tipa 'naziv' – 'nosilec naziva' (*avtoriteta*) in metonimije 'lastnost' – 'nosilec lastnosti' (*hudoba*). Razmerje med navedenima primeroma je sicer dobro ponazorilo razmerja med metonimijo in sinekdoha nasploh: dejansko je oba primera mogoče interpretirati kot razmerje 'lastnost' – 'nosilec lastnosti', le da je pri sinekdohi lastnost konstitutivna lastnost, pri metonimiji pa nekonstitutivna lastnost.

nost sinekdohe (nasproti metonimiji) temelji na prepoznavni določenosti UPS motivirajočega pomena z eno samo RPS (*hrast* 1. UPS drevo, RPS ki ima trd les (*požagati hrast*)), ta pa postane v motiviranem pomenu pomensko samostojna (*hrast* 2. UPS les, RPS drevesa (*pohišstvo iz hrasta*)).

2.3.3.2 Metonimija

2.3.3.2.1 Metonimija je uvedena kot pomenski prenos, ki predstavlja zelo pogosto poimenovalno možnost (SLP: 136–137). Značilnost, ki metonimijo zbližuje s sinekdoho, je tip predvidljivosti motiviranega pomena na ravni pomenskosestavinske dinamike: v motiviranem pomenu nastopi nova UPS, v RPS pa se pojavlja celotni motivirajoči pomen.

2.3.3.2.2 Tipi metonimičnih medpomenskih povezav pri samostalniku so ločeni v dve skupini: 1. večpomenski izglagolski samostalniki z metonimično tvorjenimi pomeni, ki so povezani z besedotvornimi pomeni (rezultat dejanja, predmet za dejanje, sredstvo dejanja, vršilec dejanja, čas dejanja, mesto dejanja) (137–138); 2. ostali večpomenski samostalniki z metonimično motiviranimi pomeni (posebej skupina z motivirajočim pomenom 'material, snov': surovina – izdelek, les – izdelek, slikarski material – slikarska tehnika – slika, tkanina – izdelek; ostali tipi: posoda – vsebina; predmet – oseba, ki z njim dela; prostor – pohišstvo; ustanova, organizacija, podjetje – (proces) – mesto, prostor – ljudje; prevozno sredstvo – ljudje; prostor – prebivalci; naselje – prebivalci; dejavnost – veđa; (kulturno, umetnostno) obdobje – stvaritve; (umetniška) dejavnost – rezultat dejavnosti; lastnost, položaj – dejanje, ravnanje) (138–140). Sledi nekaj tipov metonimične večpomenskosti pri glagolu (dejavnost – sposobnost za dejavnost; dejavnost, zvok – povzročanje dejavnosti, zvoka; odstraniti oviro – spremeniti videz; dejanje – rezultat dejanja) (140) in pri pridevniku (lastnost človeka – posledica lastnosti; prostor – čas; prostor, čas – umestitev, položaj) (140–141). Posebej je opozorjeno na metonimije znotraj terminoloških zvez, zlasti med skupi, v katerih je metonimično tvorjeno jedro imenske zveze ali pa prilastkovni del imenske zveze (141–142).

2.3.3.2.3 Razdelek o metonimiji zaključuje povzetek ugotovitve o do določene mere predvidljivem gibanju pomenskih sestavin motivirajočega pomena glede na metonimični pomen, pri čemer »v ta /motivirani/ pomen vstopa nova UPS, pomenske sestavine motivirajočega pomena pa se ohranijo na ravni pomenske razločevalnosti, razločevalnih pomenskih sestavin.« (142). Pred razdelkom za metaforo so povzete razlike in sorodnosti med dotlej obravnavanimi tipi večpomenskosti: Tako pomenska vsebovanost kot sinekdoha in metonimija vključujejo predvidljivo dinamiko pomenskih sestavin motiviranega pomena glede na motivirajoči pomen. Pri pomenski vsebovanosti ima predvidljivost značaj nadpomenskega razmerja med motivirajočim in motiviranim pomenom, pri sinekdohi spremembo RPS motivirajočega pomena v UPS motiviranega pomena, pri metonimiji pa nastop nove UPS ob ohranjenih pomenskih sestavinah motivirajočega pomena v RPS motiviranega pomena (142).

2.3.3.3 Metafora

Metafora je uvedena razlikovalno nasproti metonimiji: metonimija je omogočena s spreminjanjem hierarhije PS, medtem ko je za metaforo značilno vnašanje novih PS, in sicer na podlagi medsebojnega vplivanja vsebin dveh denotatov (SLP: 143). Poudarjena je zamejitev obravnave na leksikalizirano metaforo, ki ima prvenstveno poimenovalno vlogo. Sledi prikaz dveh tipov leksikalizirane samostalniške metafore, utemeljenih v različnem obnašanju PS motivirajočega in motiviranega pomena, zlasti na ravni UPS: 1. posplošujoča metafora, 2. specificirajoča metafora.

2.3.3.3.1 Pri posplošujoči metafori je bistveno, da je motivirani pomen v istem pojmovnem, navadno tudi pomenskem polju kot motivirajoči. Sicer je razmerje med pomenoma táko: »Metaforični (motivirani) pomen tega tipa posploši lastnosti motivirajočega pomena... na celotni pojmovni svet, ki ga zajema UPS motivirajočega pomena..., pri čemer pa je seveda metaforični pomen obvezno sestavljen tudi iz konotativnega dela« (144). Razmerje med pomenoma je pretvorljivo v določitvene pripisovalne stavke (*mulc*: 1. 'razposajen deček', 2. 'deček sploh'; → (*Vsak deček je mulc*). Ta vrsta metafore tvori sopomenske nize (145). Pri mnogih primerih te vrste obstoji vprašanje leksikaliziranosti, saj je metaforični pomen lahko vezan na govorno dejanje, in ni pomenskosestavinsko strukturiran.

2.3.3.3.2 Specificirajočo metaforo določajo te značilnosti: 1. Metaforični pomen je zunaj pojmovnega polja motivirajočega pomena (*volk*: 'žival' → 'napadalen človek') (145). 2. Ima poimenovalno funkcijo za pojem, ki je v zvezi s pojmom motivirajočega pomena (146). 3. Pojmovni svet UPS motivirajočega pomena se dosledno briše, v motiviranem pomenu nastopi nova UPS, ki je povezana z lastnostmi denotata motivirajočega pomena, večinoma neopomenjenimi lastnostmi. 4. Razmerju med takima pomenoma ustreza določitveni pripisovalni stavek, ki ne dovoljuje zamenjave strukturnofunkcijskih mest (*Človek je volk*, **Volk je človek*). 5. Pri samostalniku je pomen lastnostnih pridevnikov – ti v vlogi povedkovnika lahko izražajo katero od razločevalnih pomenskih sestavin pomena osebkovega denotata – lahko prekrivna množica motivirajočega in motiviranega pomena (*Češnje so rdeče*; *Usta so rdeča*. → *češnje* 'usta'). Metaforizacija se lahko nadaljuje od specificirajoče metafore naprej tako, da iz te nastane še posplošujoča metafora (*volk*: 'napadalen človek' → 'človek sploh') (147).

2.3.3.3.3 Značaj metaforičnega pomenskega prenosa je različen glede na to, ali asociacija z motivirajočim pomenom temelji na pomenskosestavinski zgradbi tega pomena ali pa zgolj na človekovi zavesti o čem (prim. metaforične povezave 'človek' – 'žival', temelječe zgolj na človekovi v izročilu znani izkušnji z živalmi). Pri preprostejših samostalniških metaforičnih pomenih do njihove leksikalizacije prihaja preko povedkovne rabe (*Človek je volk/volčji*.) (148). Posplošujoča metafora, ki je nadaljevanje metaforizacije v specificirajočo metaforo, edina predstavlja »spreminjanje razmerja med stvarmi« (148).

2.3.3.3.4 V povzetku sta obe vrsti metafore, specificirajoča in posplošujoča, kratko označeni v medsebojni primerjavi: Posplošujoča metafora: 1. enaka UPS motivirajočega in motiviranega pomena; 2. RPS motivirajočega pomena se obvezno prenesejo na konotativno raven (osmišljanje sopomenskih nizov); – specificirajoča metafora: 1. nikoli enaki UPS motivirajočega in motiviranega pomena; 2. pomen specificirajoče metafore je lahko dalje metaforiziran v posplošujočo metaforo; 3. specificirajoča metafora je poimenovalna – resnično odpravlja katahrezo – in ima večjo možnost brisanja konotativnosti (149).

2.3.3.3.5 Poudarjena je značilnost metafore (zlasti v primerjavi z metonimijo in sinekdoho), da je njena motiviranost lahko popolnoma zunaj pomenskih sestavin motivirajočega pomena (za besedilno, neleksikalizirano metaforo to sploh velja). Kot povezovalna prvina med motivirajočim in motiviranim pomenom lahko nastopa kar koli, lahko tudi samo individualno prepoznavna lastnost (149). Šele uslovarjenje pretvori metaforo v metaforični pomen. Uslovarjenje metafore je predstavljeno kot dvostopenjski postopek: 1. vsebinska lastnost, ki je sprožila povezavo dveh denotatov, mora postati pomenska sestavina; 2. ta pomenska sestavina se uslovari kot nova, za metaforični pomen odločilna. Asociativna odprtost ločuje metaforo od neprimerno bolj predvidljive metonimije in sinekdohe in jo dela za prikladno poimenovalno možnost tako v jeziku znanosti (terminologija) kot umetnosti. Naštete so lastnosti, ki se pojavljajo kot povezovalne pomenske prvine pri leksikalizirani samostalniški metafori (oblika; položaj; oblika in položaj; oblika, položaj in barva; oblika in funkcija; značilnost/vedenje, ravnanje) (150).

2.3.3.3.6 Posebej je prikazana različnost metafore v umetnostnem besedilu (slogovni učinek; ohranjanje originalne avtorske asociativnosti; ohranjanje konotativnosti) in v znanstvenem jeziku (poimenovalna vloga; obvestilna vloga znanstvenega besedila; izločanje konotativnosti). Različnost vloge v obeh primerih povzroča različen značaj obeh vrst: v terminologiji prevladuje pomenskosestavinska metafora, v umetnosti noemška metafora. Sledi izčrpen prikaz metaforičnih besednih zvez s področja strokovnih poimenovanj (151–154). Med njimi prevladujejo skupi (tako kot pri metonimiji). Osnova za metaforične pomene so zlasti fizične lastnosti (barva, oblika, velikost, snov), funkcija, namen. Strokovne metaforične besedne zveze so razdeljene v dve skupini glede na to, ali je metaforičnost vezana na jedrni del samostalniške zveze ali na prilastkovni del (152), znotraj tega še z ločitvijo zvez, ki imajo za prilastek izvorni lastnostni pridevnik (152–153) in tvorjeni pridevnik. V teh zadnjih primerih je aktualno ugotavljanje podobnosti z lastnostmi podstavnega samostalnika (videz, oblikovanost, otip, razsežnost itd.). Za konec so predstavljene še metaforične zveze sklopi, ki imajo metaforični obe sestavini, jedrno in prilastkovno. Ugotovljeno je, da je povezovalna prvina pri teh pogosto oblikovna podobnost. (154) Razdelek o metaforičnih besednih zvezah v strokovnih poimenovanjih je zaključen z izpostavitvijo še dveh značilnosti le-teh (v primerjavi z nestrokovnimi): 1. V terminologiji ima metafora čisto poimenovalno funkcijo, zato ne prihaja do ubeseditve posameznih stopenj nastajanja (tj. prime-re, predikativna raba). 2. Ker je konotacija v strokovnem izražanju samo moteča, ni

možnosti za drugo stopnjo metaforizacije, za posplošujočo metaforo iz specificirajoče (*pasji jezik: *rastlina sploh*’).

2.3.4 Obravnavo slovanske večpomenskosti zaključuje ponazoritev pomenske zgradbe leksemov *šola, olje, roka*, iz katerih je razvidno, kako se različni tipi večpomenskosti medsebojno povezujejo znotraj enega leksema (155–156).

2.4 Kategorialni slovanski pomen

2.4.1 Kategorialni slovanski pomen, poimenovan tudi »slovanski (slovnični) pomen« (SLP: 29), je določen s kategorialnimi pomenskimi sestavinami. Te v pomensko-sestavinskem modelu slovanskega pomena ustrezajo jezikovnosistemskim lastnostim, ki izhajajo iz skladijske vloge dane slovanske enote. Udeležene so pri opredelitvi besednih vrst, saj so te določene kot množice besed, ki »(glede na svojo skladijsko vlogo) v celoti ali v svojem jedrnem delu izkazujejo enake kategorialne lastnosti« (30). Razmerje med kategorialnimi pomenskimi lastnostmi in skladijsko vlogo je določeno kot dialektično razmerje.¹⁹ Glede na skladijsko vlogo oz. uresničnost kategorialnih pomenskih lastnosti se besedne vrste delijo na stavčnočlenske besedne vrste in nestavčnočlenske besedne vrste in še dalje na podskupine (31). Tako se na primer znotraj prvostopenjskih stavčnočlenskih besednih vrst²⁰ ločujeta samostalniška beseda, pri kateri so kategorialne pomenske lastnosti spol, podspol (živost, človeškost) in števnost, kot »odvisni« kategorialni pomenski lastnosti tudi slovnična oseba (33) in sklanjatev (34), in glagolska beseda, pri kateri sta kategorialni pomenski lastnosti glagolska intenčnost in glagolski vid (34).

2.4.2 V SLP prikazano uzaveščenje kategorialnega slovanskega pomena kot samostojne ravni znotraj slovanskega pomena, ki pa je hkrati že tudi del denotativnega pomena (SLP: 38), omogoča eno od tipologij slovanske večpomenskosti. Sprememba kategorialne pomenske sestavine, ki uresničuje določeno kategorialno pomensko lastnost, namreč obvezno pomeni nastanek novega slovanskega pomena. Npr.: Glagol *brati* ima kategorialno pomensko lastnost vezljivosti v osnovnem pomenu 'razpoznavati znake za glasove in jih vezati v besede' in v izpeljanem pomenu 's takim razpoznavanjem dojemati vsebino besedila' (*brati glagolico, brati knjigo*) uresničeno z levo in desno vezljivostjo. Z izgubo desne vezljivosti uresničuje pomen 'biti sposoben brati' (*Otrok že bere*).²¹

¹⁹ »P/repoznavnost določene skladijske vloge je pogojena z določenimi kategorialnimi lastnostmi in obratno – o kategorialnih lastnostih brez določene skladijske vloge ne moremo govoriti« (SLP: 30).

²⁰ Glede na težišče naše predstavitve omenjamo samo kategorialne lastnosti samostalniške in glagolske besede, v SLP pa so predstavljene kategorialne pomenske lastnosti tudi drugih besednih vrst.

²¹ O spremembi kategorialnih pomenskih sestavin kot merilu za tipologiziranje samostalniških motiviranih pomenov prim. na str. 405 razpredelnico *Tipi neposredno motivirane samostalniške večpomenskosti*, obsežneje pa v Snoj 2002: 100–111, 158–160, 184–187, 214, 243–245, 256–266.

2.4.3 Pri vlogi kategorialnih pomenskih sestavin kot merila za tipologiziranje slovarske večpomenskosti je pomembno zlasti to, da ima kategorialna pomenska lastnost svoj izvor v skladnji, v jezikovnosistemski danosti. Tipologiziranje večpomenskosti glede na kategorialne pomenske lastnosti torej ostaja znotraj jezikovnega sistema samega, neodvisno od tistih ugotovljenih znotrajleksmskih medpomenskih povezav, ki na ravni denotativnega pomena vendarle odražajo zunajjezikove povezave v različnih slovarskih pomenih imenovane predmetnosti (npr. metonimična povezava pomenov v samostalniku *vlak*: 'vozilo' – 'potniki v vozilu').

2.5 Besedotvorni pomen kot podtip kategorialnega slovarskega pomena

2.5.1 Kot podtip kategorialnega slovarskega pomena je v SLP prepoznan pomen samostalniških tvorjenk, ustrezajoč propozicijskim sestavinam stavčne povedi, t. i. besedotvorni pomen. Samostalniške tvorjenke tipa (a) – navadne izpeljanke, tvorjenke iz predložne zveze, medpomsko-priponske zloženke (*učitelj*, *predpasnik*, *bacilonos-ec*) (Vidovič Muha 1988:1–17, 175–181) – tako imajo poleg splošnokleksmskega kategorialnega slovarskega pomena, uresničenega v kategorialnih pomenskih sestavinah (npr. spol s podspoloma živost in človeško, števnost itd.), še besedotvorni kategorialni pomen: dejanje (lastnost, stanje), vršilec dejanja (nosilec lastnosti, stanja, povezave) idr. (SLP: 115)

2.5.2 Besedotvorni pomen je pri metonimično izpeljanih pomenih samostalnika samostojno merilo ločevanja dveh skupin metonimično izpeljanih pomenov (SLP: 136–137): V eno se uvrščajo večpomenski izglagolski samostalniki, ki vsebujejo iz pomena 'dejanje' metonimično izpeljane pomene, ustrezajoče besedotvornim pomenom: 'rezultat dejanja' (*pisanje*), 'predmet za dejanje' (*šivanje*), 'sredstvo dejanja' (*dekoracija*), 'vršilec dejanja' (*vlada*), 'čas dejanja' (*žetev*), 'mesto dejanja' (*izolacija*) (137–138). V drugi skupini so vsi drugi metonimično izpeljani samostalniški pomeni, v SLP nakazani v smislu tipologije po pomenskih skupinah, v katere se uvrščata motivirajoči in motivirani pomen (npr.: surovina – izdelek (*glina*, *porcelan*, *železo*), les – izdelek (*hrast*), slikarski material – slikarska tehnika – slika (*tempera*), tkanina – izdelek (*svila*), drugi tipi (posoda – vsebina, predmet – oseba, ki z njim dela itd.) (138–140).

2.5.3 Prepoznavanje besedotvornega pomena za podtip kategorialnega slovarskega pomena spodbuja vprašanje, ali je znotraj večpomenskosti tudi pri netvorjenkah mogoče ugotavljati urejenost, predvidljivost znotrajleksmskih medpomenskih povezav na ravni ustrežanja propozicijskim sestavinam.²²

²² Znotraj večpomenskih samostalnikov obstoji skupina takih, pri katerih sta metonimično tvorjeni pomen in motivirajoči pomen v razmerju propozicijskih sestavin, in sicer ne glede na tvorjenost ali netvorjenost leksema. Prim. razpredelnico na str. 405 in Snoj 2002: 132–158.

3 Preizkus tipoloških meril slovarske večpomenskosti iz SLP na obsežnejšem gradivu

3.1 Izvedba preizkusa

3.1.1 Koncept slovarskega pomena in v njem zasidrana načela tipologiziranja slovarske večpomenskosti, predstavljena v SLP, so utemeljevala presojo, da je smiselno se posebej posvetiti tipologiji slovarske večpomenskosti endogenih leksemov. Znotraj te množice se po besednovrstnih oz. funkcijskoskladenjskih lastnostih ločujeta množica samostalniških leksemov in glagolskih leksemov, ki morata biti zaradi različnosti v strukturi samostalniškega in glagolskega slovarskega pomena vsaka posebej samostojno obravnavani. Za tokratni preizkus so bili izbrani enobesedni samostalniški večpomenski leksemi.

3.1.2 Slovarki pomen je v skladu s SLP tudi v preizkusu pojmovan kot določljiva danost, katere opis je za slovenski jezik v določenih okvirih in z določenimi omejitvami podan v razlagah in siceršnji predstavitvi znotraj slovarskih sestavkov v SSKJ.²³ V skladu s tem je SSKJ uporabljen kot poglavitni gradivni vir. Tipi znotrajleksemskih medpomenskih povezav so zajeti v vzorec tako, da so abstrahirani iz celotne množice slovarskih sestavkov, zapisanih v SSKJ pri samostalnikih črk G, M, R in Ž.

3.1.3 Abstrahiranje znotrajleksemskih medpomenskih povezav temelji na tristo-penjski obdelavi slovarskega besedila v SSKJ:

1. stopnja: Evidentiranje večpomenskosti v SSKJ.
2. stopnja: Izločitev posredno motivirane večpomenskosti, ki je zunaj s pomenskosestavinsko dinamiko določene predvidljivosti.
3. stopnja: Osamosvojitev posameznih dvojiških medpomenskih povezav (znotraj neposredno motivirane večpomenskosti), ki so dejanska uresničitev večpomenskosti, in njihova tipska določitev (metafora, metonimija s sinekdoho, pomenska vsebovanost).

Pri evidentiranju večpomenskosti pri izbranih črkah G, M, R in Ž v SSKJ so bili upoštevani vsi samostalniki, ki v slovarkem sestavku na kateri koli način izkazujejo večpomenskost.²⁴ Evidentirani večpomenski leksem vključuje eno ali več pomenskih

²³ Izbira gradiva temelji na metodološki postavki, da je v slovarju zapisana razlaga dogovorjena oblika metajezikovne predstavitve slovarskega pomena, sicer konkretiziranega samo v besedilu.

²⁴ Različne slovaropisne rešitve (npr. prikaz metonimičnih pomenov v obliki samostojnega pomena, podpomena ali pomenskega odtenka za poševnico; redki pomeni v frazeološkem gnezdu skupaj s frazemi ipd.) ne smejo vplivati na to, da so istovrstne pomenske spremembe enakovredno klasificirane v določeni tip medpomenskih razmerij. Upoštevati je namreč treba vezanost slovarkih rešitev na besedilno gradivo, razpoložljivo pri redakciji SSKJ, ki je s svojo količino odločalo o tem, ali se dana pomenska sprememba sploh navede v slovarju, kot tudi o tem, kateri slovaropisni tehnični prikaz (samostojni pomen, podpomen, pomenski odtenek itd.) je bil izbran za prikaz pomenske spremembe, novega pomena. Slovar kot priročnik z določeno zasnovo je upravičen do količinskih omejitev pri navajanju posameznih slovarkopomenskih lastnosti (navajajo se najpogostejše, najbolj tipične), pomenoslovna obravnava pa mora te omejitve primerno upoštevati s tem, da stvarne navedbe posameznih podatkov, v našem primeru večpomenskosti, na primeren način interpretira v smislu tipološkosti. V tej zvezi se pokaže dobro utemeljen in uporaben Apresjanov pojem regularnosti v zvezi z večpomenskostjo: Za dano pomensko spremembo (tj. pomensko tvorbo, pomensko izpeljavo, novi pomen) je s stališča tipološkosti pomembno, da se uresničuje v več kot enem leksemu. S tem je dokazana njena regularnost in utemeljeno je, da se jo upošteva v tipologiji. (Apresjan 1995: 189.)

dvojic, preko katerih je uresničena celotna znotrajleksemska medpomenska povezanost. Ugotovljene dvojice medsebojno neposredno povezanih pomenov predstavljajo nosilce medpomenskih povezav, zato so prav te predmet tipologizacije.²⁵ Primer pretvorbe slovarskega sestavka v pomenske dvojice, ki gradijo večpomenskost leksema:

Leksem: *radio* -a m

Razlage pomenov v SSKJ (s tamkajšnjim zaporedjem pomenov):

1. 'naprava za oddajanje in sprejemanje električnih impulzov, signalov po radijskih valovih': 2. 'radijski oddajnik, radijska postaja':...
3. 'radijski sprejemnik':...
4. ed. 'sredstvo za javnosti namenjeno oddajanje zvočnih sporočil po radijskih valovih':... // 'dejavnost, vezana na tako sredstvo':...
5. 'ustanova, ki se ukvarja s tako dejavnostjo':... /... 'posloplje take ustanove'

Tipologizacija medpomenskih povezav znotraj leksema poteka torej tako, da se posamezne pomene razvrsti v dvojice motivirajočega in motiviranega pomena in izloči tiste, ki znotrajleksemsko niso neposredno povezani.²⁶ Tako dobljene dvojice se nato na osnovi značaja spremembe v pomenskosestavinski zgradbi (dinamika na ravni spremenjene hierarhije UPS in RPS ali pa tudi na ravni nastopa nove UPS; gl. zgoraj opisana merila iz SLP), do katere pride na poti od motivirajočega do motiviranega pomena, uvrsti med vsebovanostne, metonimične, sinekdohne ali metaforične pomene. Pri leksemu *radio* na primer se pomeni, izkazani v slovarskem sestavku SSKJ, razvrstijo v šest dvojic motivirajočega in motiviranega pomena, ki se za vsako dvojico kratko nakažeta z imenovanjem pomenske skupine, ki ji pripadata (npr.: 1. – 2. = del naprave – naprava (A)). Sledi določitev tipa medpomenskega razmerja v dvojici (npr. 1. – 2. = sinekdoha).²⁷ Primer opisa vseh neposredno motiviranih dvojic v leksemu *radio*:

1. – 2. = P_0 'del naprave A' – P 'naprava A' = sinekdoha
1. – 3. = P_0 'del naprave B' – P_{Si} 'naprava B' = sinekdoha
1. – 4. = P_0 'naprava A' – P_{vsebov} 'naprava A (= P_0 = UPS_{vsebov}), ki služi kot sredstvo (= RPS_{vsebov})' = pomenska vsebovanost
4. – 4. // = P_{vsebov} 'naprava' – P 'dejavnost, omogočena s to napravo' = metonimija

²⁵ Ugotovljeni so sicer primeri, v katerih je tudi večpomenska zgradba v širšem obsegu (tj. več kot pomenska dvojica) prisotna kot tip (več ponovitev take širše zgradbe; npr. 'rastlina' – 'del rastline' – 'jed iz tega dela'), vendar je tipologija te ravni samo tipologija seštevkov temeljnih pomenskopovezavnih dvojic, in zato ne prinaša novih ugotovitev v zvezi s samo strukturo večpomenskosti.

²⁶ Prim. v nadaljevanju razdelek Posredno motivirana večpomenskost pri 3.2.

²⁷ Poudariti je treba, da morajo biti pri tem prevajanju slovarskih sestavkov v medsebojno povezane pomenske dvojice zajete vse prvine slovarskega sestavka, upošteva vse specifičnosti danega slovarskega prikaza (tehnična ureditev slovarskega sestavka, ponazarjalni zgledi), ki tudi sama zase posreduje določene pomenoslovne podatke, in ne morda samo izpisanih slovarskih razlag, kot bi se dalo iz gornjega jedrnatega prikaza napačno sklepati. Za analizo slovarske večpomenskosti je bilo treba v SSKJ zapisane razlage v bistvu pretvoriti v tak na pomenskosestavinski zgradbi utemeljen delovni opis, iz katerega je šele razvidna pomenskosestavinska dinamika, na osnovi katere se dano medpomensko razmerje lahko določi kot vsebovanostno, sinekdohno, metonimično ali metaforično. Pretvorbe razlag so zlasti pomembne pri sklicevalnih ali razvezovalnih razlagah. Npr. pri samostalniku *dovod* je v SSKJ razlaga 'glagolnik od dovajati ali dovesti', ki se, upošteva vse navedene zglede in celotni sestavek pri *dovajati* in *dovesti*, prevede v: 1. 'povzročanje prehajanja zlasti plina ali tekočine k čemu', 2. 'naprava za tako povzročanje'.

4. // – 5. = P 'dejavnost' – P 'ustanova za to dejavnost' = metonimija

5. – 5./ = P₀ 'ustanova' – P_{Mn} 'poslopje te ustanove' = metonimija

P₀ = motivirajoči, izhodiščni pomen; P_{Mn}, P_{Si}, P_{vsebov} = motivirani (metonimični, sinekdohni, vsebovanostni) pomen.

3.2 Posredno motivirana večpomenskost

3.2.1 Pri tipologiziranju znotrajleksemskih medpomenskih povezav z merili tipične pomenskosestavinske dinamike iz SLP se izloči skupina primerov, pri katerih ni medpomenske povezanosti, ki bi temeljila na neposredni pomenskosestavinski motiviranosti, niti ne na pomenski motiviranosti, utemeljeni v vsebinski asociativni povezanosti (kot npr. pri *galjot*: 'kaznjenelec na galeji' (+ asociacija 'kaznovan zaradi slabega dejanja') – ekspr. 'izprijen, slab človek'). Skupna značilnost teh večpomenskih leksemov je, da ne vsebujejo neposredno medsebojno povezanih pomenov v smislu pomenotvornega postopka P_m ← P₀, potekajočega na ravni jezikovnosistemsko obstoječih vzorcev. Pač pa združujejo pomene, ki ne morejo biti v razmerju prvotno – drugotno; imajo sicer skupno izhodišče oz. povezavno točko v enem pojmu, vendar samostojno obstoječem zunaj znotrajleksemsko povezanih pomenov in neodvisno od njih. Tak primer predstavlja večpomenski leksem *godovnica*: 1. 'ženska, ki ima god', 2. 'pesem, napisana za god'. Povezavni pojem je imenovan v samostalniškem leksemu *god*, iz katerega je besedotvorna podstava *god-*, in sicer v enem pomenu tega samostalnika: 'dan v letu, ko je osebno ime kakega človeka navedeno v koledarju'. Ta tip večpomenskosti zaradi odsotnosti neposredne pomenotvorne povezanosti med pomeni in s tem tudi odsotnosti znotrajleksemse določitve pomenov kot motivirajočih in motiviranih imenujemo posredno motivirana večpomenskost.²⁸

Posredno motivirana večpomenskost v veliki meri vključuje tvorjenke; večpomenskost teh²⁹ je posledica besedotvornih zakonitosti in s tem zunaj pomenotvorja v ožjem smislu, zato je primerneje jo obravnavati z besedotvornega stališča.³⁰

3.2.2 Med 2673 obdelanimi pomenskimi dvojicami, ugotovljenimi v SSKJ znotraj večpomenskih samostalnikov na črko G, M, R in Ž, je 1343 takih, ki se uvrščajo v posredno motivirano večpomenskost. Iz tega je mogoče sklepati na količinsko približno enakovredno prisotnost obeh tipov, neposredno motivirane večpomenskosti in posredno motivirane večpomenskosti.

²⁸Poskusna okvirna tipologija posredno motivirane večpomenskosti pri slovenskih samostalnikih je navedena v Snoj 2002: 118–124.

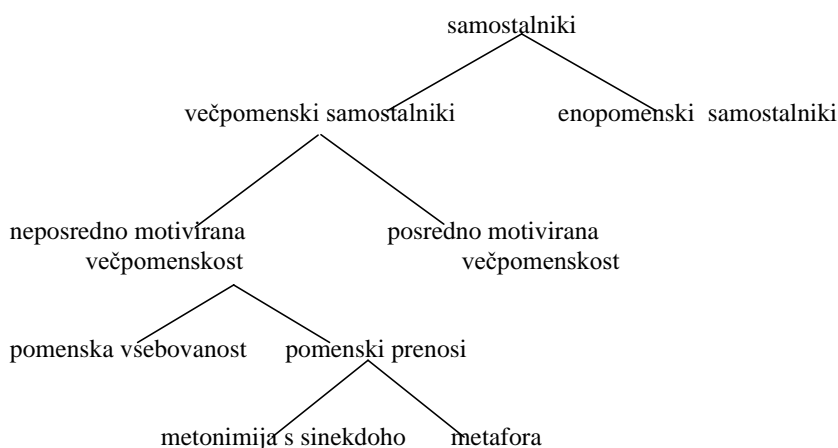
²⁹Tvorjenke sicer lahko vsebujejo tudi neposredno motivirano večpomenskost

³⁰Tudi Apresjan ločuje tisti del večpomenskosti, ki je »avtomatična posledica besedotvornih postopkov«, in ga celo izloča iz regularne večpomenskosti (Apresjan 1995: 191). Ločevanju posredno motivirane večpomenskosti – neposredno motivirane večpomenskosti je sorodno pri Filipcu ločevanje prvotne odvisnosti in drugotne odvisnosti (Filipec 1985: 140).

3.3 Rezultati tipologiziranja

3.3.1 Vse ugotovljene pomenske dvojice, ki v obdelanem slovarskem gradivu uresničujejo neposredno motivirano večpomenskost (skupaj 1343 pomenskih dvojic), se takole razvrstijo v posamezne tipe: 121 dvojic pripada pomenski vsebovanosti, 1219 pomenskimi prenosom; med pomenskimi prenosi pa 567 metonimiji, 87 sinekdohi in 565 metafori. Ta tipologizacija, ki je neposredno v slovarskem gradivu izpeljana »brez ostanka«, dokazuje, da so v SLP navedena merila tipologiziranja (tipi pomenskosestavinske dinamike med motivirajočim in motiviranim pomenom) zadostna za tipologiziranje celotne neposredno motivirane samostalniške večpomenskosti.

3.3.2 Prikazano tipologiziranje slovarske večpomenskosti z merili iz SLP dopušča znotraj dobljenih tipov možnosti še drugih, ožjih sistemskih tipologij (podtipologij) glede na ta merila: 1. pripadnost pomenskih dvojic določeni dvojici pomenskih skupin; 2. prekrivnost pomenskih dvojic (pri nekaterih metonimijah) s propozicijskimi sestavinami; 3. tipske spremembe kategorialnih pomenskih lastnosti. Tudi drugo in tretje od teh dodatnih meril sta že nakazani v SLP: merilo spremembe kategorialnih pomenskih lastnosti je vzpostavljeno z natančnejšo opredelitvijo pojma kategorialni slovarski pomen v SLP, merilo prekrivnosti pomenskih dvojic s prvinami propozicije pa je vsebovano v opredelitvi besedotvornega pomena kot podvrste kategorialnega slovarskega pomena. Upoštevanje še teh dodatnih meril omogoča, da se predvidljivost pomenskih sprememb znotraj neposredno motivirane večpomenskosti predstavlja na več ravneh: 1. raven hierarhizirane pomenskosestavinske zgradbe slovarskega pomena (predvidljiva dinamika UPS in RPS; *marelica*: 'sadno drevo (UPS) z rumenkastim sadom (RPS)' – 'sad (UPS) tega drevesa (RPS)'), 2. raven denotativnega pomena (razvrščanje medpomenskih povezav glede na pripadnost pomenov pomenskimi skupinam; *železo*: 'snov' – 'izdelek'); 3. raven propozicijskih pomenov (pri nekaterih metonimičnih

Slika 1: Temeljna razdelitev gradiva.

Tabela 1: Tipi neposredno motivirane samostalniške večpomenskosti.

Merila ³¹	Tipi neposredno motivirane večpomenskosti										
PSD 1	VSEBOVANOST	POMENSKI PRENOSI									
PSD 2		METONIMIJA					METAFORA				
PSD 2a		metonimija			sinekdoha						
PSD 2b							posplošuj.		specificiraj.		
PROPOZ		+		-							
KPS		+	-	+	-	+	-			+	-

medpomenskih povezavah; *risanje*: 'dejanje' – 'rezultat dejanja'; *domino*: povedje (biti oblečen v *domino*) – delovalnik (Ustvaril ga je eleganten *domino*); 4. raven kategorialnih pomenskih lastnosti; *galanterija*: števno – (skupno: 'predmeti') – števno + ('prodajalna').

4 Sklep

4.1 Specifičnosti ugotovitev SLP pri obravnavi slovanske večpomenskosti so med drugim razvidne iz primerjave z ugotovitvami s tega področja v primerljivih leksikoloških delih.³² Ta vsebujejo v skladu s splošno sprejetim stališčem, da je slovanska večpomenskost jezikovnosistemski pojav in torej kot svojo značilnost vključuje predvidljivost, nekaj poskusov, ujeti predvidljivost medpomenskih povezav v tipologije. V teh poskusih se navajata kot tipa večpomenskosti metafora in metonimija, razlikovana na razmeroma splošni ravni, na kateri se kot značilnost metonimije navaja logična povezanost vsebin in kot značilnost metafore povezanost vsebin po podobnosti. Pri nekaterih avtorjih se večpomenskost povezuje s spremembami v pomenskosestavinski zgradbi leksemov, vendar brez iskanja doslednega ločevanja med tipi znotrajleksemskih

³¹ PSD 1(2/3/4) = pomenskosestavinska dinamika na ravni 1 (vsebovanost – pomenski prenos), 2 (metonimija – metafora), 2a (metonimija – sinekdoha), 2b (posplošujoča metafora – specificirajoča metafora); PROPOZ = prekrivnost pomenov s prvimi propozicije; KPS+/- = prisotnost/odsotnost spremembe kategorialne pomenske lastnosti.

³² Lyons (1977) pojmuje večpomenskost kot prilagodljiv in učinkovit semiotični sistem, nastal kot rezultat metaforične ustvarjalnosti (566). Hkrati poudarja, da je metafora neulovljiva v t. i. skladenjska pravila, kar je posledica dejstva, da uslovarjanje (lexicalisation) ni obvladljivo s tvorbenimi pravili (549). – Šmelev (1977) načeloma poudarja sistemskost večpomenskosti, ki se kaže v tem, da pomeni večpomenske besede vključno s svojimi medsebojnimi povezavami oblikujejo določeno semantično strukturo (92). Tipološkost pripisuje večpomenskosti z dveh ločenih vidikov: (1) tipološkost glede na značaj medpomenskih povezav (ločevanje metafore, metonimije in prenosa poimenovanja na osnovi podobne vloge poimenovane predmetnosti, 94–103) in (2) tipološkost glede na stopnjo predvidljivosti drugotnih pomenov. Metaforo, ki jo določa kot pomenski prenos na osnovi podobnosti (94), ocenjuje za nepredvidljivo (zaradi velike raznovrstnosti metaforičnih povezav, ki jih je težko ujeti v zakonitosti), metonimijo pa razvršča v sedem tipov, pri čemer načelno predvideva še druge tipe. Za nekatere primere ugotavlja, da se v njih osnovni trije tipi prepletajo (npr. *noga* (pri mizi) naj bi vsebovala metaforični prenos in prenos na osnovi podobne vloge poimenovane predmetnosti). Glede na stopnjo predvidljivosti drugotnih pomenov ločuje regularne metonimične pomene, manj regularne metonimične pomene, razmeroma regularne metaforične pomene in neregularne metaforične pomene. Enotnih

medpomenskih sprememb. Predvidljivost kot značilnost znotrajleksemskega medpomenskega povezovanja je poudarjena pri Apresjanu, zlasti z vidika analogije med skladenskimi besedotvorjem in pomenotvorjem oz. večpomenskostjo.

4.2 Tako primerjava z obravnavami večpomenskosti v drugih jezikih kot opravljena raziskava večpomenskosti slovenskih enobesednih samostalnikov potrjuje, da prinaša SLP v obravnavi slovarske večpomenskosti sistematičen, celovit in uporaben nabor pojmovnih orodij, potrebnih za raziskave na tem področju. Pri tem je ključnega pomena pojem leksem, ki je v slovenističnem jezikoslovju novost s stališča teoretične osamosvojitve pojma slovarske enote kot samostojne jezikovnosistemske danosti, kot hkratnosti v jezikovnem sistemu zasidranega slovarskega pomena in danega izraza. Enako pomembni pojmovni orodji za slovarsko pomenoslovje sta koncept hierarhično

meril za tipologiziranje ne navaja ne pri prvi ne pri drugi tipologizaciji, relativno razlikovanje med imenovanimi tipi samo ponazarja z navedbo besed, ki naj bi s svojo strukturo večpomenskosti ustrezale danemu tipu. – Filipec (1985) s primerom besede *hruška* 'hruška' ponazarja, kako spremembe v pomenskosestavinski zgradbi (menjavanje, spreminjanje vloge pomenskih sestavin – generičnih semov in razlikovalnih semov) omogočajo večpomenskost (140). Večpomenskost kot uresničitev ene od poimenovalnih možnosti se kaže v tem, da se en izraz povezuje z različnimi denotati, in sicer na osnovi razvidne povezanosti med njimi, ki jo priznava človeška duševnost in mišljenje (108). Ta povezanost je dveh tipov v tem, da vključuje odnos podobnosti (metafora), ki je tipični izbirni odnos, in odnos pojmovne bližine (metonimija), ki je tipični stični odnos (sintagmatika). Za primer metonimičnega razmerja med pomeni, ki temelji na pojmovni odvisnosti, odražajoči zunajjezikovno predmetno odvisnost, navaja pomene besede *škola* 'šola' (110): 1. 'institucija, posredujoča izobrazbo in vzgojo', 2. 'stavba take institucije', 3. 'učenci in uslužbenci take institucije'. V obeh motiviranih pomenih, 2. in 3., se pojavlja generični sem osnovnega pomena; motivirani pomen po načelu inkluzije vključuje motivirajočega (institucija – stavba institucije, ljudje institucije), motivirajoči pa po načelu implikacije omogoča motivirani pomen (šola kot institucija predvideva stavbo in učitelje z učenci). Od metonimije se ločuje metafora po tem, da je poimenovanje predmetnosti A preneseno na poimenovanje druge predmetnosti B, in sicer zaradi vsebinskih podobnosti lastnosti (109–110). Filipec prepoznava tipe metonimičnih pomenov v okviru besednih vrst glede na pripadnost denotativnega pomena (tako za motivirajoči kot za motivirani pomen) določeni pomenski skupini; npr. pri samostalniku skupine z izhodiščnim pomenom (1) dejanje (dejanje – rezultat dejanja/predmet dejanja/subjekt dejanja/sredstvo dejanja/čas dejanja/mesto dejanja), (2) predmet (predmet – izdelek iz njega itd.), (3) mesto dejanja, (4) čas dejanja; pri glagolu dejanje (dejanje – posedovanje sposobnosti za dejanje itd.); pri pridevniku lastnost (človeka) (lastnost človeka – lastnost dejanja) ipd. Pri metaforičnih medpomenskih povezavah navaja šest značilnih tipov medpomenske metaforične povezanosti glede na področja, s katerih so metaforična poimenovanja: neživa narava – človeški izdelek, rastlina – žival – človek, človeško telo – živalsko telo. – Za Ufimcevo (1985) se večpomenskost kot sistemska ravnina jezika uresničuje na epidigmatski osi, osi semantične tvornosti, ki je ena od treh osi pomenske organiziranosti jezikovnega sistema (poleg paradigmatske in sintagmatske osi). Določeno tipologiziranje večpomenskosti je pri njej mogoče videti v poudarjenem ločevanju med prvotnimi pomeni (prvotnoe naimenovanje), prvobitno povezanimi s samim nastankom slovarske enote kot jezikovnega znaka (zato imenovani tudi *znakovni pomeni*), in vsemi drugimi pomeni (metaforičnimi, metonimičnimi), nastalimi šele preko kombiniranja danega znaka z drugimi znaki v jezikovnem sistemu. – Apresjan (1995) pri obravnavi večpomenskosti poudarja analogijo med besedotvorjem in večpomenskostjo kot dvema sredstvoma jezikovne sinonimije, sredstvoma za sopomenske pretvorbe povedi. Prav zaradi te analogije sta pojma regularnost in produktivnost, sicer osrednja pojma besedotvorja, pri obravnavi večpomenskosti temeljna, kot tudi dejstvo prekrivnosti večine razmerij znotraj regularne večpomenskosti z razmerji med prvinami propozicije. Motivirani pomeni pri večpomenskosti se večinoma povezujejo s pomeni propozicijskih sestavin, in sicer analogno temu, kot se tvorjenke preko besedotvornih pomenov povezujejo s sestavinami propozicije. Regularnost večpomenskosti je pri Apresjanu v določenem okviru definirana predvidljivost na ravni slovarskega

strukturiranega slovarskega pomena, vključujočega denotativni in kategorialni slovarski pomen, in prepoznavanje besedotvornega pomena kot podvrste kategorialnega pomena. Za tipologiziranje slovarske večpomenskosti je v SLP pomembna novost definiranost kategorialnega slovarskega pomena, ki se uresničuje v kategorialnih pomenskih sestavinah.

4.3 Tipi pomenskosestavinske dinamike, v SLP ugotovljeni pri tvorbi vsebovanostnih pomenov in posameznih tipov pomenskih prenosov (metonimija s sinekdoha in metafora), so se na obsežnejšem neizbranem gradivu potrdili kot uporabno izključevalno ločevalno merilo razlikovanja tipov večpomenskosti, ki razvidno objektivizira različnost predvidljivosti pri metonimičnih in metaforičnih pomenotvornih procesih. Metonimija je na drugačen način in v večji meri predvidljiva, ker je omogočena s sintagmatskim principom. Poudarjeno sintagmatsko izhodišče metonimije v SLP – v primerjavi s paradigmatskim izhodiščem metafore – omogoča nadaljnje jasnejše opredeljevanje analogije med besedotvorjem in pomenotvorjem, tj. analogije, ki je v najvišji stopnji izkazana v tipu propozicijskih metonimičnih pomenov. Metafora, utemeljena v paradigmatskem jezikovnosistemskem principu, ostaja zunaj analogije z besedotvorjem, kar se odraža v njeni manjši pomenski predvidljivosti.

LITERATURA

- APRESJAN, Ju. D., 1995: *Leksičeskaja semantika*. Moskva: Vostočnaja literatura RAN.
– – 1974: Regular Polysemy. *Linguistics* 142. 5–32.
BAJEC, A., 1944: Zloženske v slovenščini. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani. *Razprave* III/3. 55–76.
CRYSTAL, D., 1991: *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell.
DERGANC, A., 1991: O (ne)števnosti poimenovanj za zelenjavo, sadje in jagode v slovenščini in ruščini. *Slavistična revija* 39/3. 277–283.
FILIPEC, J., ČERMAK, F., 1985: *Česká lexikologie*. Praha: Academia.

pomena, izhajajoča iz urejenosti jezikovnega sistema in uresničena v tipskih pomenskih dvojicah (npr. pomenska dvojica 'posoda' – 'vsebina posode' pri množici slovskih enot *kozarec, steklenica, sod* ipd.). Regularnost je v ponavljanju tipa pomenske razlike, in ne pomenske razlike same. Regularna večpomenskost se uresničuje večinoma z neposredno motiviranimi pomeni v metonimičnih pomenskih prenosih, neregularna večpomenskost je bolj značilna za posredno motivirano večpomenskost in metaforične prenose. Metonimični in metaforični tip večpomenskosti Apresjan priznava kot tipa leksikalne večpomenskosti, ki ustrezata zahtevi medsebojno povezanih pomenov, praviloma izraženi v navzočnosti skupnih pomenskih sestavin v razlagah (178–179). Metaforizacija je možna na dva načina: s poudarjanjem ene od pomenskih sestavin izhodiščnega pomena, ali pa z zamenjavo ene pomenske sestavine z drugo. Kot načelo tipologiziranja Apresjan navaja še topološko razvrstitev pomenov, glede na katero je večpomenskost lahko radialna (vsi pomeni so motivirani z enim, osrednjim pomenom), verižna (vsak novi pomen je motiviran z drugim), radialno-verižna večpomenskost (najpogostejša). S tipološko razvrstitvijo je povezano tudi ločevanje večpomenskosti na neposredno in posredno večpomenskost. – Gortan Premk (1997) načelno razlaga večpomenskost s spremembami v pomenskosestavinski zgradbi in se v tem pridružuje Filipcu. Tipološko ločuje metaforo, pri kateri prihaja do spremembe samo razločevalnih pomenskih sestavin, od drugih tipov (platisemija, metonimija, sinekdoha), pri katerih je bistvena sprememba v uvrščevalni pomenski sestavini. Predvidljivost v zvezi z metonimijo je uresničena v enotnem vedenju vseh leksemov, pripadajočih določeni pomenski skupini (77–79).

- GORTAN PREMČ, D., 1997: *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- HALLIDAY, M. A. K., 1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.
- HOČEVAR GREGORIČ, M., 1995: Slovenski neštevniki in njihova obravnava v SSKJ. *Slavistična revija* 43/4. 441–458.
- IVIĆ, M., 1982: O regularnoj polisemiji u leksikološkoj teoriji i leksikografskoj praksi. *Leksikografija i leksikologija*. Beograd, Novi Sad. 77–83.
- JAKOBSON, R., 1989: *Lingvistični in drugi spisi*. Ljubljana: ŠKUC, Filozofska fakulteta.
- Korpus slovenskega jezika FIDA*. <[Http://www.fida.net/slo/index.html](http://www.fida.net/slo/index.html)> (22. 7. 2002).
- KOZLEVČAR, I., 1974: Slovnico število in pomenske kategorije samostalnika. *10. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 31–39.
- LYONS, J., 1968: *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 1977: *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MEL'ČUK, I. A., 1985: Semantičeskie osobennosti »iščisljaemyh« suš'estvitel'nyh v ruskom jazyke i ih leksikografičeskoe opisane. Poverhnostnyj sintaksis russkih čislovyh vyraženi. *Wiener slawistischer almanach* 16. Wien. 257–264.
- Napotki za redakcijo samostalnika, pridevnika in glagola v SSKJ*. 1981. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik SAZU, Leksikološka sekcija.
- NOVAK, F., 1992: *Samostalniška večpomenskost v jeziku slovenskih protestantskih piscev 16. stol.* Doktorska disertacija. Ljubljana, 1992.
- OREŠNIK, J., 1992: *Udeleženske vloge v slovenščini*. Ljubljana: SAZU.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika: Elektronska izdaja v 1.0*, 1998. Ljubljana: DZS.
- Slovenski pravopis*, 2001. Ljubljana: SAZU in ZRC SAZU.
- SNOJ, J., 2002: *Tipologija slovarske večpomenskosti*. Magistrsko delo. Ljubljana.
- Splošne informacije za redaktorje SSKJ*, 1981. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik SAZU, Leksikološka sekcija.
- ŠMELEV, D. N., 1973: *Problemy semantičeskogo analiza leksiki (na materiale russskogo jazyka)*. Moskva: Nauka.
- 1977: *Sovremennyj russkij jazyk*. Leksika. Moskva: Prosveš'enie.
- TOPORIŠIČ, J., 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- UFIMCEVA, A. A., 1986: *Leksičeskoe značenje*. Princip semiologičeskogo opisanija leksiki. Moskva: Nauka.
- VIDOVIČ MUHA, A., 1986: Besedni pomen in njegova stilistika. *XXII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1986. 79–91.
- 1988: *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zložen*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- 1988a: Nekateri jezikovnosistemske lastnosti strokovnih besednih zvez. *XXIV. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 83–91.
- 1992: Slovnica obvestilnost slovarja slovenskega knjižnega jezika. *Zbornik Slavističnega društva Slovenije*. 35–49.
- 1997: Razmerja med leksemi in homonimija. Júlija Bálint: *Slovar slovenskih homonimov*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1997. 7–16.
- 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (Razprave Filozofske fakultete).
- 2000a: Čas v besedi (Tipologija leksikalne večpomenskosti). *36. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 85–109.
- Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language*, 1996. New York: Gramercy Books, Random House Value Publishing.

- WIERZBICKA, A., 1992: *Semantics, Culture and Cognition. Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- 1985: A semantic metalanguage for a crosscultural comparison of speech acts and speech genres. *Language and Society* 14. 491–514.

SUMMARY

Lexical polysemy in Slovene has not been systematically researched from the point of view of the complete typology of the inner lexical inter-semantic connections existing in modern Slovene. A. Vidovič Muha's *Slovensko leksikalno pomenoslovje* [Slovene lexical semantics] (SLP) treats Slovene polysemy theoretically as an inner lexical inter-semantic relationship and provides the typology of these relationships illustrated with Slovene examples (elimination definition of the types of semantic inclusion and tropes, including metonymy, synecdoche, and metaphor), which proves to be a useful tool for researching lexical polysemy. With the completion of the *Slovar slovenskega knjižnega jezika* the material for this research in Slovene also became available.

The basis of the typology of lexical polysemy in SLP are the types of changes in the structure of semantic components of the motivated meaning in comparison with the motivating meaning, i.e., on the level of the relationship between the classifying semantic component (CSC) and the distinctive semantic component (DSC). In testing the material on the basis of this criterion for semantic inclusion and tropes (metonymy with synecdoche and metaphor), from the entire group (2673) of polysemic inter-semantic connections a group of connections (1343) emerged, whose polysemy was not based on the connection of their semantic components in motivating and motivated meanings. In this group the inner lexical inter-semantic connection exists indirectly, i.e., all meanings are connected with a certain semantic starting point, which is outside of the semantic structure of the given lexical item. The rest of the polysemic inter-semantic connections (1330) chosen in the sample material by exclusion belong to the types defined in SLP: semantic inclusion and tropes (metonymy with synecdoche and metaphor).

Within these types further, narrower, typologies are possible. Besides the traditional typologization of polysemy based on the placement of connected meanings into appropriate semantic groups (*lisica* [fox] 'animal with bushy tail' – 'foxy woman' → 'animal' – 'human'), i.e., establishing of inter-semantic connections on the level of connections between semantic groups—on the basis of the concept of lexical meaning as interpreted by SLP (content feature of a lexical item, hierarchically structured in terms of semantic components), the material renders at least two more criteria for typologizing of lexical polysemy. One of these criteria is the diversity of realization of the categorical semantic components in the motivating and motivated meanings. The other criterion is the overlapping of the relationship between the motivating and motivated meanings with the elements of the proposition, regardless whether the lexical item is motivated or not, i.e., regardless of the word-formational meaning. The propositional relationships within polysemic nouns with metonymically derived meanings in non-derived words prove the proximity of word-formation and semantic derivation, or, rather, polysemy.